

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Сьогодні у світовій спільноті немає важливішої проблеми ані за своєю значущістю, ані за масштабами, ніж проблема сталого розвитку і охорона природи, які породжені самою людиною в процесі розвитку цивілізації.

Складна еколого-економічна ситуація в Україні призвела до того, що Верховна Рада оголосила територію нашої держави зоною екологічного лиха. Це є наслідком радіаційного забруднення великих територій, пов'язаного з Чорнобильською катастрофою, диспропорції в розміщенні продуктивних сил, яка існувала протягом багатьох десятиліть. Екстенсивний характер природокористування та ресурсоспоживання призвів до значного руйнування усталеного довкілля та значною мірою позначився на генофонді природи України. В перспективі екологічна ситуація може ще більш ускладнитися тим, що збільшення обсягів виробництва відбуватиметься в умовах недостатньої кількості очисних споруд і установок природоохоронного призначення, а також у зв'язку із значним фізичним та технологічним зношенням основних виробничих фондів. Сьогоднішній стан навколишнього природного середовища вимагає вжиття термінових заходів по забезпеченню якості довкілля та по збереженню і охороні типових та унікальних природних комплексів та територій. Найбільш ефективним засобом збереження і охорони унікальних та типових природних комплексів є розширення та підвищення репрезентативності мережі природно-заповідного фонду.

Розвиток наукових та організаційних засад заповідної справи в Україні значною мірою зумовлюється денатуралізацією природних екологічних систем, яка дедалі посилюється у глобальному та регіональному масштабі. У зв'язку з цим особливого значення набувають підтримання природного ходу основних екологічних процесів, збереження унікальних та типових екологічних систем, всього різноманіття генетичних ресурсів біосфери, які нині перебувають під загрозою знищення через надмірну експлуатацію природних ресурсів та деструкцію ландшафтів.

За часи незалежності нашої держави мережа природно-заповідних територій та об'єктів розширилася. В цілому по Україні частка заповідних територій становить 4,5% [1, 58]. Цей відсоток у порівнянні з «відсотком заповідності» у 1992 р. збільшився більше ніж у двое, але він є недостатнім для забезпечення екологічної безпеки країни. Так, частка площ природно-заповідного фонду в загальній площі території України, різноманіття видів природних ландшафтів і рослинних угруповань, територіальна структура природоохоронних територій не повною мірою відповідають міжнародним стандартам. Крім того, внаслідок розвитку в Україні переважно сировинно-видобуткових як найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості та надмірної розораності ґрунтів значно погіршилися умови забезпечення територіальної єдності ділянок з при-

родними ландшафтами, що ускладнює, а інколи і унеможлиблює просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі передбачено збільшення площі земель природно-заповідного фонду до 10,4% на 2015 р., а площі екологічної мережі загалом до рівня, достатнього для забезпечення екологічної безпеки [2]. На думку фахівців, оптимальний «відсоток заповідності» становить близько 30–40% загальної території країни. Сьогодні цей відсоток залежно від області суттєво відрізняється. Так, найменшим (до 1%) він є у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Харківській областях, найбільшим (11–15%) у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях, м. Києві, а в м. Севастополі становить майже 30% [1]. Тому очевидно, що в багатьох регіонах нашої держави «відсоток заповідності» треба підвищити за рахунок створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

На сучасному етапі розвитку заповідної справи постає ціла низка надзвичайно актуальних проблем, серед яких є традиційні і нові. Декілька десятиріч тому вченими започатковані системні принципи формування репрезентативної мережі природно-заповідних територій. Ця проблема нині набуває особливого характеру у зв'язку з необхідністю збереження усіх компонентів екосистем, а не лише рідкісних. Зберегти все багатство різних типів природного різноманіття на перших порах можна через механізми удосконалення класифікації категорій природно-заповідного фонду, потім її запровадження, що є основою репрезентативної мережі заповідних територій. Класифікація територій — це конструкція заповідної справи. Якщо зараз проаналізувати тенденцію збільшення нових природно-заповідних територій на різних природно-географічних рівнях, то можна переконатися у тому, що найбільше у нашій державі (станом на 2003 рік) заказників — 2595, пам'яток природи — 3000, заповідних урочищ — 762, які створюються на місцевому рівні, а об'єктів міжнародного значення — біосферних заповідників — ще недостатньо. Тому одним із шляхів вирішення цієї проблеми є необхідність створення мережі біосферних заповідників та мережі транскордонних природно-заповідних територій, оскільки саме у цих місцях концентруються великі простори мало змінених лісових масивів, лук, водно-болотних угідь, місця оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу. Так, до світової мережі біосферних заповідників вже включено 6 об'єктів: біосферні заповідники «Асканія Нова», «Чорноморський», «Дунайський», «Карпатський», а також Ужанський національний природний парк з Надсянським регіональним ландшафтним парком у складі україно-польсько-словацького біосферного заповідника «Східні Карпати» та Швацький національний природний парк [1, 60].

Для збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу особливого значення набуває питання визначення та дотримання режиму охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду — це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони використання і відтворення їх природних комплексів. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України» з урахуванням їх класифікації та цільового призначення [3]. Відповідно до існуючих організаційно-правових форм заповідування, визначених законом, можна виділити такі режими охорони та використання територій природно-заповідного фонду: заповідний; режим регульованої заповідності; заказний режим; режим непрямого використання та охорони; режим прямого природокористування.

Заповідний режим передбачає повне невтручання або втручання людини лише у виключних випадках у структуру екосистем та природні процеси. Цей вид правового режиму притаманний природним заповідникам, які створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Заповідний режим діє також в заповідних зонах біосферних заповідників та національних природних парків.

Режим регульованої заповідності — це обмежене науково обґрунтоване втручання людини в природні процеси, при якому не переслідуються ніякі цілі, крім збереження в природному стані рослинних угруповань, об'єктів тваринного світу, інших компонентів природи на основі підтримання екологічної рівноваги (виконання природоохоронних, біотехнічних та науково-технічних заходів з метою регулювання та запобігання виникненню негативних змін в екосистемах шляхом сінокосіння, випалювання, випасу, реакліматизації, регулювання чисельності певних видів, оптимізації гідрологічного режиму тощо). У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням відповідних вимог щодо їх охорони.

Заказний режим — режим, при якому забороняється здійснення окремих видів і форм господарської діяльності для забезпечення збереження окремого компонента чи окремих екосистем. Заказний режим охорони та використання встановлюється в заказниках, які залежно від походження, інших особливостей природних комплексів поділяються на 11 видів. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Режим непрямого використання та охорони — режим, при якому здійснюється обмежене використання природних ресурсів у рекреаційних, оздоровчих, спортивних, туристичних, освітніх та інших пізнавальних цілях.

Режим прямого природокористування — режим, при якому здійснюється збалансоване ведення традиційної господарської діяльності, що не приводить до дестабілізації екологічної рівноваги на природно-заповідній території та погіршення загального стану довкілля в регіоні.

Для забезпечення необхідного режиму охорони та використання природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях устанавлюються охоронні зони.

Охоронні зони — це смуги суходолу або акваторії навколо природоохоронних територій та об'єктів, що виділяються для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів і заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них ділянках.

У разі необхідності охоронні зони можуть устанавлюватися на територіях, прилеглих до окремих ділянок національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також навколо заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Поряд з побудовою завершеної мережі природно-заповідних територій постає нова проблема. Україна, як і вся природоохоронна громадськість Європи та світу, розпочала закладати на державному рівні перші підвалини формування своєї національної екомережі, і тому підтвердженням є прийняття 24 червня 2004 р. Закону України «Про екологічну мережу України». Це новий напрямок природоохоронної діяльності нашої держави. Основним каркасом екомережі є існуюча мережа природно-заповідних територій та об'єктів, але система екологічної мережі доповнюється новими елементами: землями водного фонду, водно-болотними угіддями, водоохоронними зонами, землями лісового фонду, поєданими лісовими смугами та іншими захищеними насадженнями, які не віднесені до земель лісового фонду, землями оздоровчого призначення з їх природними ресурсами тощо [4, ст. 5].

Згідно з положеннями Закону України «Про екологічну мережу України» екомережа — це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [4].

Головною функцією екологічної мережі повинно стати недопущення подальшої фрагментації рослинного покриву, створення сприятливих умов для вільного поширення видів флори та фауни, забезпечення екологічної стабільності ландшафтів України, що є запорукою стабільності людського життя.

Формування екологічної мережі та розширення мережі природно-заповідного фонду сприятиме встановленню екологічної рівноваги на теренах Украї-

ни; створенню умов для життя та розвитку людини у екологічно безпечному середовищі; запобіганню незворотній втраті частини біоценозів та генофонду країни; відновленню біогеохімічного кругообігу у навколишньому природному середовищі, зменшенню загрози деградації та втрати родючості ґрунтів; удосконаленню природоохоронної нормативно-правової бази та її гармонізації з міжнародною; посиленню узгодженості діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій у розв'язанні проблем екологічної безпеки України.

Природа, що зберігається на територіях природно-заповідного фонду та інших складових екомережі, має ще багато не усвідомлених людиною цінностей, тому зберегти природу і в подальшому виявити ці цінності — наш священний обов'язок.

Література

1. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі: Спец. вид. до 5-ї Всеєвр. конф. міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». — К., 2003.
2. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» від 21 вересня 2000 року.
3. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року (з наступними змінами та доповненнями).
4. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року.

УДК 349.42

Г. М. Єрмілова

ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

При вивченні земельних ресурсів з метою вироблення підходів до обґрунтування напрямів економічно найдоцільнішого їх використання виникає необхідність заздалегідь з'ясувати місце і роль землі в житті людини, в суспільному виробництві, розглянути ті специфічні властивості і особливості, які виділяють землю серед інших умов, ресурсів і засобів виробництва, а також визначають у кожному конкретному випадку своєрідність напрямів використання землі і роблять можливим дослідження якнайкращих способів реалізації її потенційних можливостей.

У сільському господарстві земля є активним елементом виробництва, його основним засобом. Це і визначає виключно велике її економічне значення. Специфічна роль і характер використання землі в сільському господарстві обумовлені особливостями її як предмета і знаряддя праці і, отже, як засобу виробництва. Розгляд властивостей і особливостей землі слід вести в тому аспекті, який пов'язує ці властивості з їх господарським використанням.

© Г. М. Єрмілова, 2005